

Životné pomery v Nových Zámkoch v čase osmanskej nadvlády (1663 – 1685)

Helena Markusková

Vojna, ktorá v roku 1663 vypukla medzi dlhoročnými rivalmi, Osmanskou ríšou a Habsburgovcami, výrazne zasiahla do osudov novozámockej pevnosti. Napätie na oboch stranách zvyšovali početné spory, ktoré zapríčinili, že situáciu už nebolo možné urovnať diplomatickou cestou a 19. marca 1663 osmanská armáda vedená mladým veľkovezirom Köprülüzáde Ahmedom pašom¹ odtiahla z Istanbulu. Napriek tomu, že Osmanská ríša sa na vojnu pripravovala už od jesene 1662, cisárska strana stále verila v obnovenie mieru. Smer osmanského útoku nebol od začiatku jasný a do úvahy prichádzalo niekoľko alternatív. Rozhodnutie o útoku na pevnosť Nové Zámky padlo až v júli na porade v Budíne.² Tu sa zároveň definitívne rozplynuli ilúzie cisárskej strany o predĺžení mieru. O tom, že sa osmanské jednotky napokon vydali proti Novým Zámkom, rozhodla výhodná poloha pevnosti a vidina bohatej koristi. V rovinatom okolí novozámockej pevnosti bolo mnoho dedín, a vďaka svojej strategickej polohe otvárali cestu k stredoslovenským banským mestám ako aj na západ do Rakúska.³ Nové Zámky boli v 17. storočí synonymom modernej pevnosti a pýšili sa tým, že patria k najlepším uhorským protitureckým pevnostiam.⁴ Avšak v skutočnosti pevnosť nikdy nebola úplne dokončená. V čase osmanského útoku boli úplne dostavané len

¹ Köprülüzáde Ahmed paša (1635-1676) bol synom veľkovezira Köprülü Mehmeda pašu, ktorý bol pôvodom Albánc a podľa všetkého aj kresťan. Bol vzdelaným človekom a múdрым diplomatom. Veľkovezirom sa stal v roku 1661 už ako 26 ročný. K jeho najvýraznejším vojenským úspechom patrilo dobytie Nových Zámkov v roku 1663 a dobytie Kandie v roku 1669, čím ukončil desaťročia trvajúcu vojnu o Krétu. Jeho ťaženie proti Poľsku prekazila jeho nečakaná smrť v Edirne v roku 1676. V období jeho veľkovezirátu dosiahla Osmanská ríša najväčší územný rozsah. Köprülüzáde Ahmed paša vstúpil do histórie pod prívlastkom *Fázil* (cnostný). MANTRAN, Robert et al. *Histoire de l'Empire ottoman*. Paris : Fayard, 1989, s. 240-246.

² KOPČAN, Vojtech – KRAJČOVIČOVÁ, Klára. *Slovensko v tieni polmesiaca*. Martin : Osveta, 1983. s. 87. Fakt, že sa o útoku na novozámockú pevnosť rozhodlo až na rokovaníach v Budíne, patrí k všeobecne známym a prijímaným názorom. Utvrdzujú nás v tom hlavne tureckí historici, ako napríklad Rašid efendi, ktorí tieto rokovania podrobne a farbisto opisujú a vytvárajú tak dojem o oprávnenosti tohto tvrdenia. Napriek tomu existujú indicie, že z osmanskej strany išlo len o zastieracie manévry a o smere útoku bolo rozhodnuté už oveľa skôr. Útok na novozámockú pevnosť sa javí viac ako politické než strategické rozhodnutie. ETÉNYI, G. Nóra. *Hadsintér és nyilvánosság. A Magyarországi török háború hírei a 17. századi német ujságokban*. Budapest : Balassi kiadó, 2003, s. 90.

³ KOPČAN – KRAJČOVIČOVÁ, ref. 2, s. 87.

⁴ Pevnosť navrhli talianski bratia *Ottavio* a *Giulio Baldigarovci*. Nové Zámky boli postavené na močaristom rovinatom teréne na pravom brehu rieky Nitry, stavba bola zhruba dokončená v roku 1580. Pevnosť mala šesť päťcípových niekoľkopuschodových bást s obvodom 325 m a výškou 6-10 m. Všetkých šesť bást (Ernestova, Česká, Fridrichova, Žerotínova, Forgáčova a Cisárska) bolo vzájomne prepojených systémom podzemných chodieb a kazemát. Bašty mali 8-10 strielní pre delá, na každej bola menšia budova na uskladnenie pušného prachu a streliva. Navzájom ich spájali hradby – kurtiny, v ich strede boli menšie vežičky, ktoré slúžili ako pozorovateľne. Výška hradieb bola 10 m a hrúbka 18 m. Prístup do pevnosti bol zabezpečený cez dva padacie mosty pri Ostrihomskej a Viedenskej bráne. Neďaleký mlynský náhon napájal priekopu širokú 35 m a hlbokú 4,5 m vodami Nitry, ktorá sa potom opäť vracala do koryta rieky. Vonkajší obvod pevnosti bol 3 km. KOPČAN – KRAJČOVIČOVÁ, ref. 2, s. 157-159.

tri bašty. Navyše pevnosť rokmi chátrala a vyžadovala si mnoho opráv, na ktoré chýbali finančné zdroje.⁵

Presun osmanských jednotiek z Budína k Novým Zámkom ale napredoval prekvapivo pomaly, čo svedčí o dobrej informovanosti veľkovezúra, ktorý v danej situácii nepovažoval za potrebné ponáhľať sa. K prvému stretu oboch strán došlo až ráno 6. augusta pri *Parkane* (Štúrovo). Po nepremyslenej akcii kapitána pevnosti, grófa Adama Forgáča, ktorý sa dvomi falošnými zbehmi z osmanského tábora nechal vylákať z pevnosti, došlo k bitke. Novozámocké vojsko tu utrpelo zdrvivú porážku a do pevnosti sa vrátili len zvyšky armády.⁶ Táto bitka sa veľkou mierou podpísala pod rýchly spád udalostí. Oklieštenú posádku síce doplnil markíz Pio, 240 nemeckých dragúnov a asi 800 mužov z komárňanskej pevnosti a z Rábu,⁷ ale sám Forgáč sa vyjadril, že na obranu všetkých pozícií pevnosti nebude mať dosť mužov. Ešte dôležitejší bol psychologický efekt týchto udalostí. Porážka pri Parkane negatívne doľahla na obyvateľstvo okolitých miest a hradov a vyvolala vlnu obáv a strachu.⁸

Osmani sa po víťaznej úvodnej bitke k pevnosti neponáhľali a strategicky strážili most cez Dunaj, aby si zabezpečili spojenie s Budínom. Ich postup bol veľmi premyslený, najprv obsadili širokú líniu od *Guty* (Kolárovo) po Hlohovec a vypálili dediny na okolí Nových Zámkov.⁹ So samotným dobývaním pevnosti začali až 17. augusta. Napriek početnej nevýhode, proti viac než 50 000 osmanskému vojsku stálo asi 3000 pešiakov a 500 jazdcov, posádka vyhlasovala, že pevnosť udrží.¹⁰ Trvalo šesť týždňov, kým v pondelok 24. septembra 1663 zaviali na hradbách pevnosti biele kapitulčné vlajky. O tom, že sa obrancovia nakoniec

⁵ V roku 1655 rábsky biskup Juraj Draškovič odkázal 50 000 forintov na dostavbu novozámockej pevnosti. Nikto nevie, kde táto suma skončila, isté je len to, že na miesto určenia sa, napriek opakovaným urgenciám, nikdy nedostala. Ostrihomský arcibiskup Juraj Lippay prispel na pokrytie opráv múrov pevnosti a na vyčistenie hradnej priekopy sumou 250 000 forintov. Tá vystačila len na pokrytie najnutnejších opráv. HAICZL, Kálmán. *Érsekújvár multjából*. Érsekújvár : Winter Zsigmond fia könyvnyomda, 1932, s. 167-168.

⁶ Forgáč vytiahol proti Turkom s armádou 5 500 mužov, po porážke pri Parkane sa do pevnosti vrátilo okolo 390 vojakov. KOČIŠ, Ladislav. *Nové Zámky v minulosti a súčasnosti*. Nové Zámky : Okresný národný výbor, 1967, s. 27. V bitke navyše zahynuli aj viacerí šľachtici: Juraj Esterházy, Juraj Illésházy, Ján Lippay, František Szórényi a iní. MATUNÁK, Michal. *Život a boje na slovensko tureckom pohraničí*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 295. Mnohí z porazeného vojska boli zajatí a poslali ich na trh do Istanbulu. Podľa všetkého išlo len o radových vojakov, keďže podľa Dávida Rožňaja medzi zajatcami nebol nikto urodzeného pôvodu. SZILÁGYI, Sándor. *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*. Pest : Eggenberger Ferdinánd M. Akad. Könyvtárusnál, 1867, s. 326.

⁷ KOPČAN, Vojtech. *Nové Zámky ako centrum osmanskej provincie*. In *CATRUM NOVUM*, 1986, č. 2, s. 129.

⁸ HAICZL, ref. 5, s. 178-179.

⁹ HORVÁTH, Pavol – KOPČAN, Vojtech : *Turci na Slovensku*. Bratislava : SPN, 1971, s. 150.

¹⁰ Adam Forgáč sa vyjadril, že pevnosť vydrží brániť celých 66 týždňov a do osmanských rúk ju nevydá. Celá posádka slávnostne prisahala, že Nové Zámky bude brániť do poslednej kvapky krvi. Podľa Vojtecha Kopčana a Pavla Horvátha na tom pevnosť nebola vôbec zle, disponovala dostatočnou výzbrojou, muníciou aj zásobami potravín a bola schopná odolať niekoľkomesačnému obliehaniu. HORVÁTH – KOPČAN, ref. 9, s. 151. Tieto ich vyjadrenia sú ale v rozpore s našimi doterajšími zisteniami o stave pevnosti. Odporuje im aj tvrdenie Dávida Rožňaja. Ten bol v osmanskom tábore počas obliehania pevnosti a po jej dobytí zhodnotil, že v pevnosti bolo tak málo munície, že by ledva vystačila na zabezpečenie jednej bašty. SZILÁGYI, ref. 6, s. 332-333.

vzdali, rozhodlo viacero okolností.¹¹ Uzavrelo sa trojdňové prímerie a dohodli sa podmienky kapitulácie. Veľkovezír tieto podmienky dôsledne dodržal.¹² Posádke poskytol štyristo vozov, potraviny a ochrancov na cestu do Komárna.¹³ Chorých a ranených, ktorí zostali v pevnosti, dal Köprülüzáde Ahmed paša na vlastné náklady vyliečiť a potom ich poslal za ostatnými do Komárna.

Nové Zámky zohrali v osmanských plánoch popredné miesto. Počas ich 22 ročného panstva plnili funkciu strediska novozriadeného novozámockého ejáletu (Eyalet Uyvar), ktorý bol v poradí už šiestym v Uhorsku a vôbec prvým na slovenskom území.¹⁴ Vďaka tomuto postaveniu neboli len administratívnym strediskom, ale aj miestom vyberania daní¹⁵ a dôležitým centrom obchodu a trhov.¹⁶ Nezanedbateľný bol aj kultúrny význam pevnosti, čomu nasvedčuje aj prestavba troch kostolov na islamské *džami*, výstavba minaretu, tureckej knižnice, nižšej školy *mekteb* a dokonca i vyššej školy *medresy*, v ktorej sa vyučovali počty, hvezdárstvo, právo a filozofia.¹⁷ Nemôžeme však zabudnúť ani na akýsi symbolický význam pevnosti pre jej osmanských dobyvateľov. Tá bola v tejto dobe považovaná za poslednú baštu protitureckej obrany a jej osudy sledovala celá Európa, správy o jej dobytí priniesli kresťanskému svetu veľké obavy a pre ten moslimský museli mať o to vyšší kredit. Význam pevnosti potvrdzuje aj výčitka palatína Vešeléniho adresovaná grófovi Forgáčovi po dobytí Nových Zámok: „*Pád Nových Zámok znamená, že kresťanskí Uhri sa môžu rozutekať.*“¹⁸

Nové Zámky boli zároveň najvysunutejšou pevnosťou Osmanskej ríše v strednej Európe a nazývali ju „*územím gáziov (bojovníkov za pravú vieru) a vojakov a pevnou*

¹¹ Situáciu obrancov značne zhoršoval fakt, že cisárske vojská dlho otáľali s pomocou pevnosti, šľachtická insurekcia skončila neúspechom a vojská generála Montecuccolliho mali prioritne chrániť Viedeň a rakúske krajiny. Vojenskú morálku obrancov znižoval neúnavný nátlak útočníkov, ktorí dosahovali úspechy vďaka sústredenému útoku na nedobudované bašty pevnosti. Definitívne rozhodnutie o kapitulácii padlo po nešťastnom výbuchu pušného prachu na jednej z bášť a na nátlak nemeckých vojakov, ktorí odmietali pokračovať v boji. MATUNÁK, ref. 6, s. 230-235.

¹² Fakt, že veľkovezír do bodky dodržal podmienky kapitulácie a posádke poskytol ochranu pred tatárskymi vojskami, zdôrazňovali mnohé letáky a články, ktoré opisovali pád pevnosti. Táto skutočnosť prekvapila európsku verejnosť, pretože bola v rozpore s obrazom Turka, ktorý dominoval v jej povedomí. ETÉNYI, ref. 2, s. 112.

¹³ MATUNÁK, ref. 6, s. 234-236.

¹⁴ Prvý ejálet vznikol v Budíne (1541), ďalšie mali centrá v Temešvári (1552), vo Veľkej Kaniži (1600), v Jágri (1596) a vo Veľkom Varadíne (1661). HORVÁTH, Pavel. *Posledné obdobie tureckej moci na Slovensku*. In *Historický časopis*, roč. 33, 1985, č. 3, s. 424.

¹⁵ KOPČAN, ref. 7, s. 132-133.

¹⁶ Novozámocké kánunnáme rozlišuje tri druhy tovarov: domáci určený na predaj na miestnych trhoch, domáci tovar vyvázaný do cudziny a tovar, ktorý sa dovážal z cudziny. Na miestnych trhov sa zväčša predávali poľnohospodárske produkty: chlieb, mlieko, maslo, syr, vajcia, med, ovocie, zelenina, múka, jačmeň, hydina, soľ, ryby, ovčia a hovädzia koža, včelí vosk, hrnce apod. Do cudziny sa vyvážali voly, soľ, kože, mlynské kamene a samozrejme otroci a z cudziny sa dovážali látky, stavebné drevo, smaltové hrnce, poháre, drevené sudy, železný a oceľový tovar a čiapky pre kresťanov, keďže tí nemohli nosiť moslimské turbany. KABRDA, Josef. *Kánunnáme Novozámockého ejalétu*. In: *Historický časopis*, roč. XII, 1964, č. 2, s. 212-213.

¹⁷ KOČIŠ, ref. 6, s. 27-32.

¹⁸ MATUNÁK, ref. 6, s. 240.

*hradbou muslimskej krajiny.*¹⁹ Vzťah Osmanov k pevnosti ilustrujú aj slová osmanského cestovateľa *Evliya Čelebiho*, keď sa roku 1664 vracal do Nových Zámok: „*Chvalabohu, keď som prešiel hradnú bránu povedal som „Vkročil som na islamské územie!“ a vykonal som ďakovnú modlitbu.*“²⁰

Osmanský vpád zasiahol viaceré sféry vtedajšej spoločnosti, a to nielen v hospodárskej rovine, ale aj v rovine sociálnej a kultúrnej. Aj keď osmanské panstvo trvalo v Nových Zámkoch relatívne krátko, podpísalo sa pod ich ďalším vývojom. Väčšina osmanských kultúrnych a sociálnych vplyvov sa ale naplno prejavila až po vyhnaní Osmanov z Uhorska, pričom častokrát stopy, ktoré by naznačovali ich pôvod v období osmanskej nadvlády vybledli a v súčasnosti si už ani neuvedomujeme, že k ich rozšíreniu prispela práve osmanská expanzia, ktorá v nás väčšinou evokuje len samé negatíva.

Napriek všeobecnej tendencii podceňovať intenzitu vzájomných kontaktov a mieru ich vzájomného pôsobenia²¹ si myslíme, že medzi domácim i osmanským obyvateľstvom dochádzalo k interakcii a uhorské obyvateľstvo si postupne osvojovalo niektoré elementy osmanskej kultúry. V niektorých prípadoch môžeme hovoriť len o dopadoch krátkodobého charakteru, často však išlo o zmeny, ktoré podstatne ovplyvnili život obyvateľstva.

Ku krátkodobým dopadom osmanskej prítomnosti, ktoré sa udržali len počas trvania novozámockého ejáletu, patrila aj architektonická prestavba jednotlivých budov v pevnosti. Osmanské vojská sa pri svojom prenikaní na uhorské územie sústredili na pevnosti a hrady, boli to zároveň jediné miesta, kde sa po obsadení nových území aj usadili. Za skutočné mestá totiž považovali len opevnené miesta, ktoré bolo možné chrániť pred prípadným útokom.²² Na území novozámockého ejáletu preto Osmani natrvalo osídlili a prestavali len Nové Zámky. Po ich dobytí tu vykonal celý rad úprav, ktoré zmenili tvár mesta a priblížili ho osmanskému vnímaniu a potrebám. Nové Zámky sa tak stali jediným miestom v rámci ejáletu, kde sa stretávame s osmanskou architektúrou. Prestavbu pevnosti podrobne opisuje *Evliya Čelebi*, ktorý bol svedkom týchto udalostí.

Prvé zmeny mali pragmatický charakter a súviseli s obrannou funkciou pevnosti. Pevnosť bola počas dobývania poškodená delovými guľami ako aj podkopávaním múrov, preto sa jej dobyvatelia sústredili na čo najdôkladnejšiu opravu opevnenia a výstavbu ciest a mostov: „*Prekopali hradnú priekopu a za niekoľko dní vystavali z drevených brvien*

¹⁹ KOPČAN, ref. 7, s. 134.

²⁰ ČELEBI, *Evliya. Kniha ciest*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 312.

²¹ NAGY, László. *A török világ végnapjai Magyarországon*. Budapest : Zrínyi katonai kiadó, 1986, s. 63.

²² GERŐ, Győző. *Az oszmán - török építészet Magyarországon (dzsámik, türbék, fürdők)*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1980, s. 20-21.

*palankovú ohradu. Vytvorili silný hrad, takže za päť rokov nedokončiteľná stavba, bola hneď hotová.*²³

Druhá skupina zmien sa týkala náboženstva. Moslimská viera si vyžiadala výstavbu náboženských objektov, *džami*.²⁴ Džami boli v čase osmanského panstva najrozšírenejšie stavby a vyskytli sa v každom meste, v ktorom sa Osmani usadili. Pri výstavbe džami na podmanenom území Osmani väčšinou využili už existujúce kostoly, ktoré pretvorili podľa svojich potrieb na nové modlitebne. Rastúci počet moslimských obyvateľov viedol aj k postaveniu nových džami. Tie už nevznikli prestavbou kresťanských kostolov, ale išlo o úplne nové stavby postavené v čisto osmanskom štýle.²⁵ V Nových Zámkoch sa vyskytli oba typy džami.

Najväčší a najstarší kostol v meste premenili na *džami sultána Mehmeda IV.*²⁶

*„Keďže zo všetkých bola najkrajšia, najvyzdobenejšia, najpriestrannejšia a najdokonalejšia veľká kostolná stavba na hlavnej ulici... jednomyseľne považovali za najvhodnejšie, aby sa stala džami jeho veličenstva, padišáha. Okamžite vyčistili túto tmavú modlitebňu od hriechnej špiny... Kostol mal aj zvonicu... Potom z nej urobili mnohostranný minaret.*²⁷

Z kostola počas jeho prestavby odstránili lampy, maľby, sochy, lustre i mŕtvoly z krýpt, teda všetko, čo bolo späté s kresťanstvom a vystavali *mihráb, minber, kürsi a manfil*.²⁸ Na mihráb napísali verše z Koránu a nad železnú bránu vyryli prvú časť moslimského vyznania viery. Nad juhovýchodnú bránu zas vytesali chronogram:

„Keď silný hrad Nové Zámky obsadil vezír, ozdoba ríše, aby sa stal džami chána Mehmeda, dal obnoviť tento kostol. Zmenil sa na skutočne krásny príbytok, a stal sa podobný

²³ ČELEBI, ref. 20, s. 224.

²⁴ V Osmanskej ríši existovali dva druhy modlitební, *masdžid* a *džami*. Masdžid bol menší chrám, nižšej úrovne, v ktorom sa konali bežné modlitby. Masdžid nebol bohato zdobený a od džami sa líšil aj vnútorným zariadením. Džami boli väčšie a vyzdobenejšie modlitebne, v ktorých sa konala piatková slávnostná modlitba. Výstavbu džami musel vždy povoliť sultán a mohli sa postaviť len tam, kde žilo aspoň 40 mužov. Výstavba i zariadenie oboch druhov modlitební podliehali prísnyh pravidlám. Slovenský výraz pre pomenovanie moslimskej modlitebne mešita pochádza práve zo slova masdžid. Vybudovanie štyroch džami v Nových Zámkoch tiež poukazuje na dôležitosť pevnosti pre miestnych moslimov. GERŐ, ref. 22, s. 26.

²⁵ *Tamže*, s. 32.

²⁶ Podľa osmanského zvyku bola najdôležitejšia modlitebňa v meste vždy pomenovaná podľa sultána, ktorý práve vládol. *Tamže*, s. 32.

²⁷ ČELEBI, ref. 20, s. 218.

²⁸ *Mihráb* bola svätyňa, výklenok na čelnej strane mešity, ktorý ukazuje smer k Mekke, aby boli moslimovia pri modlitbe otočení týmto smerom. Mihráby boli zdobené fajansovými dlaždicami a citátmi z Koránu. *Minber* bola kazateľnica umiestnená vpravo od mihrábu. Schody, ktoré na ňu viedli museli byť rovné, aby pri výstupe imán nikdy nebol otočený chrbtom k veriaciom a k mihrábu. *Kürsi* bolo pódium v mešitách, na ktorom sa konajú náboženské obrady. *Manfil* bola zas galéria v mešitách. BLASKOVICS, Jozef. Nové Zámky pod osmanskotureckou nadvládou (1663-1685). 1. časť. In *CASTRUM NOVUM*, 1986, č. 3, s. 82.

*jeruzalemskej mešite... Svojou zbožnou atmosférou (akoby bol druhou) Omarovou mešitou! Rok 1074.*²⁹

Druhou džámi sa stal františkánsky kostol. Nazvali ju menom sultánovej matky, teda *Valide džámi*. Maľby, ozdobné predmety a modly, ktoré sa v kostole nachádzali boli zničené. Podľa Čelebiho to bola krásna džámi, ktorej sa nevyrovnala žiadna iná na hraniciach ríše a bola dokonca krajšia ako ostrihomská džámi.³⁰

Od roku 1610 bol v Nových Zámkoch aj kalvínsky kostol.³¹ Tento jednoduchý kostol bol prestavaný na džámi sultánovej manželky *Haseki Sultan hatun*. Neskôr z nej spravili zásobáreň potravín.³²

Okrem týchto troch džámi, ktoré vznikli prestávaním kostolov, sa v Nových Zámkoch vyskytol aj druhý typ. Bola to priestranná džámi, ktorú nechal postaviť pred jednou z brán, veľkovezír Köprülüzáde Ahmed paša.³³

Výstavba moslimských modlitební však nebola jedinou zmenou, ktorá pretvorila obraz mesta. V moslimskom svete zohrávala dôležitú úlohu vzdelanosť, tá bola úzko spätá s náboženstvom. Preto školy vznikali v blízkosti džámi.³⁴ V Nových Zámkoch si Osmani zriadili nižšie školy *mekteb*, tie poskytovali základné vzdelanie a bežne sa nachádzali aj v menších mestách. Podľa všetkého bola v meste aj vyššia škola internátneho typu *medresa*, v ktorej sa žiaci pripravovali za kňazov, sudcov a vysokých úradníkov.³⁵ Potvrdzujú to aj slová Evliyu Čelebiho: „*Valide džami mala okolo posvätného miesta päťdesiat medresovských ciel.*“³⁶ V blízkosti medresy sa zakladali aj knižnice, v ktorých boli knihy uložené podľa zamerania. Osmanská knižnica sa nachádzala v budove jednoposchodovej radnice a obsahovala najmä lekárske knihy. Existenciu knižnice potvrdzujú aj slová Holanďana Jakuba Tollia: „*Môj hostinský, ktorý bol pri dobýjaní, mi rozprával, že s vojakmi*

²⁹ *Svojou zbožnou atmosférou (akoby bol druhou) Omarovou mešitou!* je chronogram, ktorého písmená majú tieto hodnoty 107:310:110:547=1074, čo je rok dobytia Nových Zámkov v letopočte hidžry. ČELEBI, ref. 20, s. 242. Pravdivosť Čelebiho slov potvrdil holandský lekár a cestovateľ Jakub Tollius, ktorý roku 1687 navštívil Nové Zámky a tieto nápisy odkreslil a publikoval. TOLLIUS, Jacob. *Epistolae itinerariae: ex Auctoris Schedis Postumis, Recensitae, Suppletiae, Digestae, Annotationibus, Observationibus et Figuris adornatae cura et studio Henrici Christiani Henini*. Amstelaedami : Francisci Halmae, 1700, s. 150.

³⁰ ČELEBI, ref. 20, s. 219-220.

³¹ KOČIŠ, ref. 6, s. 28. Evliya Čelebi nazýva tento kostol slovenský. ČELEBI, ref. 20, s. 220.

³² Išlo o bežnú prax. Niektoré už existujúce džámi sa neskôr začali používať na iné účely, najčastejšie ako sklady a zásobárne potravín. GERŐ, ref. 22, s. 32.

³³ ČELEBI, ref. 20, s. 224. O štvrtej džámi veľa nevieme. Evliya Čelebi o nej nepodáva žiadne ďalšie informácie, okrem toho, že bola postavená.

³⁴ GERŐ, ref. 22, s. 27.

³⁵ KOČIŠ, ref. 6, s. 28-32.

³⁶ ČELEBI, ref. 20, s. 220.

*hodil do ohňa vyše štyristo tureckých kníh, ktoré našiel v knižnici mimoriadne učeného tureckého duchovného, morabuda.*³⁷

Poslednou prestavbou, ktorá výrazne zasiahla do podoby Nových Zámkov, bola výstavba predmestia – podhradia. Pod pevnosťou pozdĺž kanála, ktorý spájal hradnú priekopu s riekou Nitra od ostrihomskej brány, vybudovali predmestie. To nazvali maďarskou výpožičkou „város“³⁸. Ohradili ho palankovou ohradou a postavili tu maštale pre kone a dobytok. Výstavbou predmestia poveril veľkovezír budínskeho Sary Hüsejna pašu, aby pred príchodom zimy bol pre každého k dispozícii primeraný dom alebo koliba.³⁹ V podhradí, v blízkosti džami, bolo vystavané aj obchodné centrum s približne 130 obchodmi. Obchody postavili aj v samotnom meste.⁴⁰ Výstavba obchodov bola veľmi dôležitá, lebo vytvárali priestor pre čulý obchodný ruch a dotvárali charakter mesta, ktoré bolo významným strediskom trhov.⁴¹

K typickým osmanským stavbám patrili aj kúpele, avšak v prípade Nových Zámkov o nich neexistuje žiadna zmienka. To ale nevylučuje ich existenciu, keďže kúpele zohrávali v živote Osmanov dôležité miesto a vyskytovali sa v každom meste. Vo veľkých a dôležitých mestách ich postavili hneď niekoľko a stali sa miestom spoločenského kontaktu.⁴²

Atmosféru mesta oživovali aj početné verejné studne, ktoré slúžili potrebám obyvateľstva. Okrem nich sa pri džami postavili studne *sádirván* určené na rituálne umývanie sa pred modlitbami.⁴³

Málo vieme aj o osmanských cintorínoch v meste. Osmani svojich mŕtvych pochovávali za hradbami mesta, len niektoré významnejšie osoby boli pochované v záhradách džami. Tí najdôležitejší boli pochovaní v mauzóleách *türbe*.⁴⁴ Pochovávanie mŕtvych, ktorí zahynuli pri dobýjaní pevnosti na jednom centrálnom cintoríne opisuje Evliya Čelebi: „*Mučeníkov, čo predtým pochovali do zákopov, vytiahli a na kobercoch preniesli na veľký cintorín.*“ Spomína aj dvoch významných moslimov, ktorých pochovali mimo hlavného

³⁷ TOLLIUS, ref. 29, s. 151.

³⁸ *Vároš*, v tomto prípade predstavuje maďarskú výpožičku v turečtine. Osmani posunuli význam slova a používali ho na označenie mestečka, významnejšej dediny, podhradia, predmestia či osady mimo pevnosti, kde bolo ubytované civilné obyvateľstvo, služobníctvo apod. V prípade novozámockého ejáletu sa spomína 30 várošov. Osmani tak nazývali osady, ktoré z určitého dôvodu považovali za dôležité, bez ohľadu na počet obyvateľov alebo na výšku daní, ktoré odvádzali. BLASKOVICS, ref. 28, s. 50.

³⁹ *Tamže*, s. 29

⁴⁰ KARÁCSON, Imre. *Török-magyar oklevéltár*. Budapest : Stephaneum nyomda r. t., 1914, s. 280.

⁴¹ KOČIŠ, ref. 6, s. 28

⁴² GERŐ, ref. 22, s. 33.

⁴³ *Tamže*, s. 27.

⁴⁴ *Tamže*, s. 34.

cintorína, na jednej z bášť: „*Oboch pochovali na Bielej bašte. Nad nimi dal Sührab Mehmed paša postaviť drevený pavilón, ktorý je dodnes pútnickým miestom*“⁴⁵

Menším zmenám sa nevyhli ani ďalšie budovy, ktoré si Osmani prispôbili novým funkciám. Z paláca kapitána Forgáča, ktorý mal sedemdesiat – osemdesiat izieb i kúpeľňu, sa stalo sídlo veliteľa pevnosti. Na severe námestia sa nachádzal arcibiskupský palác, ten sa zmenil na príbytok osmanského pašu.

Všetky nové stavby dodali mestu orientálny nádych. Jeho čaro však časom úplne zmizlo. Časť pamiatok bola zničená už pri oslobodzovaní pevnosti. Podľa Jakuba Tollia boli dva chrámy takmer úplne zničené a jeden len natoľko, že by ho bolo možné opraviť.⁴⁶ Vojaci i obyvatelia, ktorí mesto osídlili, neprejavili záujem o zachovanie prvkov osmanskej architektúry a pustili sa do ničenia všetkého, čo pripomínalo niekdajšie osmanské panstvo. Kostoly boli hneď ako to bolo možné, prestavané a vysvätené. Posledné stopy osmanskej architektúry a žiaľ i väčšina osmanských zbierok múzea definitívne zanikli v dôsledku bombardovania mesta v roku 1945.⁴⁷ Dnes môžeme skonštatovať, že je veľká škoda, že z čias osmanského panstva nezostal nijaký architektonický prvok, ktorý by nám pripomínal nielen slávnú minulosť mesta, ale aj osobitú krásu osmanského staviteľstva. Poznáme totiž príklady niekoľkých maďarských miest, ktorých panorámu dodnes zdobia osmanské stavby a sú lákadlom nielen pre turistov, ale aj jedinečným dokladom osmanského staviteľstva v Uhorsku v 17. storočí.

Pri analýze dlhodobějších dôsledkov osmanskej prítomnosti v Nových Zámkoch, si musíme uvedomiť, že situácia v nich sa podstatne líšila od ostatných dedín a miest, ktoré Osmani na ich okolí dobyli. Kým v týchto obciach zostalo pôvodné obyvateľstvo, v pevnosti našlo svoje dočasné domovy nové – osmanské obyvateľstvo, ktoré tvorila vojenská posádka a úradníci. Ich úlohou sa stalo zabezpečenie chodu ejáletu, vyberania daní a ochrany získaného územia. Menšia osmanská posádka bola umiestnená aj v Šuranoch,⁴⁸ tá ale predstavovala len oddiel novozámockej posádky. Výnimočnosť Nových Zámkov spočíva práve v tom, že sú jediným miestom na slovenskom území, ktoré sa stalo centrom najvyššej osmanskej administratívnej jednotky – ejáletu a sú v 17. storočí jediným miestom, kde sa stretávame s väčším osídlením osmanským obyvateľstvom, a z toho vyplývajúci špecifikami.

⁴⁵ ČELEBI, ref. 20, s. 145.

⁴⁶ TOLLIVS, ref. 29, s. 150.

⁴⁷ KOČIŠ, ref. 6, s. 27.

⁴⁸ V Šuranoch žili okrem príslušníkov osmanskej posádky aj domáci obyvatelia, konkrétne išlo o 69 daň platiacich mužov, ktorí sú zapísaní v deftere novozámockého ejáletu. BLASKOVICS, József. *Az újvári ejálet törok adóösszeírásai*. Bratislava : Erdem, 1993. s. 119.

Ešte pred dobytím pevnosti počet a zloženie obyvateľstva značne závisel od počtu príslušníkov hradnej stráže, ktorí tu bývali aj so svojimi rodinami. Často sa tu skrývali aj obyvatelia z blízkeho okolia, ktorí tu nachádzali ochranu pred osmanskými vojskami. V takých časoch pevnosť poskytla útočisko aj pre viac tisíc obyvateľov, tak tomu bolo aj v roku 1663, keď osmanská armáda pritiahla pod Nové Zámky.⁴⁹

Ak sa pokúšame rekonštruovať počet osmanských obyvateľov v pevnosti, musíme sa obmedziť len na vojenskú posádku, o civilnom obyvateľstve a jeho rozsahu máme veľmi kusé informácie. Keďže sa osmanské vojská v Nových Zámkoch usadili na niekoľko rokov, okrem mužských členov posádky, sa tu časom udomácnili aj ich manželky a rodiny, ktoré si sem priviedli.⁵⁰ Rodiny vojakov boli jednou zo zložiek civilného obyvateľstva pevnosti, okrem nich sa tu ešte usadili obchodníci z Balkánu. Čo sa týka veľkosti novozámockej posádky, môžeme sa opierať skôr o odhady, než o reálne počty. Často sa spomína, že po dobytí pevnosti v nej veľkovezír zanechal silnú posádku.⁵¹ Veľkosť posádky sa v priemere odhadovala na 3000 mužov,⁵² iba v čase vojny o ostrov Kréta (1666-1669) ich bolo menej, údajne len 300.⁵³

Vďaka Kláre Hegyi a jej prekladom dvoch súpisov novozámockej posádky máme možnosť dôkladnejšie nahliadnuť, aká bola skutočná veľkosť a zloženie osmanskej posádky novozámockej pevnosti. Prvý súpis nás informuje o stave posádky z obdobia novembra až decembra 1667, pričom sa z neho dozvedáme, že v pevnosti sa nachádzalo 2 764 vojakov a úradníkov.⁵⁴ Týchto vojakov možno rozdeliť podľa pôvodu na tri skupiny: tých, čo pochádzali z Porty, na tzv. miestnych a na posádku z Gradišky.

Druhý súpis prináša údaje z mája 1675. Možno z neho vyčítať, že veľkosť posádky klesla na 1 571 mužov. V tomto súpise sú zaznamenané údaje o miestnej posádke, posádke z Gradišky a 38 úradníkoch. Súpis vôbec nezachytáva počet janičiarov z Porty. Vzhľadom na strategickú polohu pevnosti a jej význam pre obranu osmanských hraníc Klára Hegyi

⁴⁹ KOČIŠ, ref. 6, s. 31.

⁵⁰ KÁLMÁN, Július. *Nové Zámky. 300 rokov od dobytia mesta Turkami*. In *Vlastivedný časopis*, roč. XII, 1964, č. 1, s. 14.

⁵¹ Podľa Matunáka nechal veľkovezír v pevnosti posádku o veľkosti 5500 mužov a 1500 janičiarov. MATUNÁK, ref. 6, s. 237.

⁵² Odhady počtu členov posádky sa značne líšia, Evliya Čelebi udáva až 9 000 vojakov, z toho 2 000 janičiarov, 3 000 pešiakov, azabov a dobrovoľníkov, 1 000 delostrelcov a zbrojárův a 3 000 jazdcov. ČELEBI, ref. 20, s. 224. Tento počet možno však považovať za privysoký aj vzhľadom na všeobecnú Čelebiho tendenciu zveličovať hlavne, čo sa týkalo počtov. Ladislav Kočiš odhaduje veľkosť osmanskej posádky v pevnosti na 7000. KOČIŠ, ref. 6, s. 24. Aj tento odhad sa nám zdá byť prehnaný, hlavne ak uvážime veľkosť pevnosti a fakt, že v nej okrem vojakov žilo aj civilné a nemoslinské obyvateľstvo, preto sa prikláňame k Horváthovmu odhadu. HORVÁTH, ref. 14, s. 429.

⁵³ *Tamže*, s. 429.

⁵⁴ V tomto súpise počet úradníkov splynul s počtom vojakov, preto ich nemožno identifikovať. HEGYI, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*. 3. kötet. Budapest : História, 2007, s. 1621-1623.

predpokladá, že oddiely z Porty boli prítomné v pevnosti, aj keď sa do súpisu nedostali a dopĺňali stav posádky aspoň na 2000-2500 mužov. Okrem toho pod novozámockú posádku spadali aj vojaci šurianskej pevnosti, ktorí predstavovali len oddiel tej novozámockej. V roku 1667 ich bolo v Šuranoch len 42 a roku 1675 ich počet stúpol na 66.⁵⁵

O veľkosti posádky v roku 1685, v čase jej oslobodenia cisárskymi vojskami vieme, že sa pohyboval okolo 2 200 mužov.⁵⁶ V priebehu dobývania pevnosti došlo k obrovskému masakru tureckých obrancov, preto z celej osmanskej jednotky nezostal nažive takmer nik. Zachránilo sa len približne 200 osmanských vojakov a asi 400 detí a žien, ktoré sa dostali do zajatia.

Osmanské obyvateľstvo, ktoré sa dostalo do Nových Zámkov tvorili hlavne vojaci. Súviselo to jednak s faktom, že žili na novo dobytom území, ktoré bolo potrebné vojensky kontrolovať, ale možno v tom vidieť aj silno militarizovaný charakter osmanskej spoločnosti. Osmanská ríša neustále viedla vojny, preto bola vojenská kariéra, nech už išlo o akýkoľvek post, v spoločnosti veľmi cenená.⁵⁷

Vytvoriť si obraz o životných pomeroch novozámockých Osmanov však nie je jednoduché. Čiastočne nám v tom môže napomôcť výška žoldu, ktorý vojaci dostávali. Novozámocká posádka sa v tomto smere sťažovať nemohla. Priemerný ročný žold dosahoval výšku 5 080 akče.⁵⁸ Táto suma vysoko prevyšovala platy vojakov všetkých ostatných posádok v Uhorsku. Možno to pripísať výhodnej polohe novozámockej pevnosti a blízkosti Viedne. Tiež treba mať na zreteli, že platové podmienky jednotlivých vojakov boli rozdielne. Najlepšie zarábala aga ľahkej jazdy, až 80 akče denne, najmenej radoví vojaci, len 9 akče denne.⁵⁹ Tí najhoršie platení boli nútení nájsť si popri pôsobení v armáde aj vedľajšie zamestnanie. Väčšinou sa venovali predaju zeleniny a ovocia, ktoré si dopestovali vo svojich záhradách.

Pohľad na ceny niektorých tovarov nám môže naznačiť, čo si reálne dokázali vojaci za svoje peniaze kúpiť. Dom so záhradou stál 10 400 akče, matrac s kobercom a prikrývkou 670,

⁵⁵ HEGYI, ref. 54, s. 1623-1631.

⁵⁶ TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy 900-1850*. Bratislava : Academic Eletronic Press, 2003, s. 61.

⁵⁷ HEGYI, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*. 1. kötet. Budapest : História, 2007, s. 254.

⁵⁸ Priemerný ročný plat budínskej posádky bol 3 050 akče, v Ostrihome 4 092 akče, posádka vo Vacove zarobila 3 225 akče. Porovnateľný plat s Novými Zámkami mala len posádka v Temešvári 4 960 akče. Najnižšie platy mali srbské posádky. Ich výška nepresiahla 1 715 akče. HEGYI, ref. 57, s. 211.

⁵⁹ HEGYI, ref. 54, s. 1624-1626.

tácka 40, ibrik na kávu 5, domáce topánky sa dali kúpiť za 6-9 akče za kus a 1 okka⁶⁰ najkvalitnejšej kávy stála 200 akče.⁶¹

Platové podmienky mnohých vojakov však neboli ideálne, neraz im z ich platu strhávali rôzne neopodstatnené poplatky. Poukazujú na to opakované žiadosti posádky z Kaniže, ktorá bola na istý čas odvelená do Nových Zámkov, adresované budínskemu Ibrahimovi pašovi a budínskemu kádímu. V nich sa domáhali vrátenia daní, ktoré od nich novozámocký beglerbeg Hasan paša neprávom vyberal počas ich služby v pevnosti.⁶²

Tiež si treba uvedomiť, že často bolo motiváciou na vstup do armády spoločenské uznanie, ale nie každý bol schopný prispôbiť sa podmienkam v pevnosti a akceptovať ich. Napríklad, v septembri 1668 ušli dvaja novozámockí Osmani do Nitry. Pri vypočúvaní uviedli, že utiekli, lebo väčšinu posádky odvelili do Kandie, kam oni nechceli ísť a vyhlásili, že by sa chceli stať kresťanmi.⁶³

Po porážke Osmanov v roku 1685 napredovala obnova života v Nových Zámkoch relatívne pomaly. Súviselo to s tým, že po oslobodení bola pevnosť zanedbaná a spustla, čo potvrdzujú aj slová Holanďana Jakuba Tollia, ktorý sa v meste zastavil v roku 1687:

„...som prišiel do Nových Zámkov, ktoré požiar a rummy pozbavili podoby... Samotné mesto je malé. Nie je v ňom ani jeden nepoškodený dom. Mesto má iba dve brány. Inak sa mi zdalo, že nie je tak opevnené, ako by si na svoju povest' zasluhovalo... Keby sa Turci, nedajbože, vrátili, pevnosť by nevydržala ani trojdňové obliehanie.“⁶⁴

Skutočná obnova začala až šesť rokov po ich oslobodení. Nové Zámky sa vrátili do rúk ich niekdajšieho majiteľa, ostrihomskeho arcibiskupa, ktorým sa v roku 1685 stal Juraj Séčeni. S jeho menom je spätá obnova a znovuosídlenie niekdajšej bašty protitureckých bojov. Nebola to jednoduchá úloha, keďže pevnosť i jej okolie boli v dôsledku bojov veľmi zničené. 29. október 1691 sa stal medzníkom v dejinách Nových Zámkov, ktoré boli povýšené na mesto. Mesto dostalo do užívania chotár spustošených obcí Lék, Gúg, Györök a Nyárhíd. Podľa výsadnej listiny mohli byť občanmi mesta len katolíci.⁶⁵

Počet obyvateľov však v Nových Zámkoch po ich oslobodení rástol len pomaly. Najprv, prirodzene prevládali nemeckí vojaci, pomaly sa však vrátilo aj maďarské a slovenské obyvateľstvo. O znovuosídlení nás informuje súpis z roku 1700. Môžeme tak sledovať, ako

⁶⁰ 1 okka=1,2828 kg. BLASKOVICS, ref. 28, s. 77.

⁶¹ HEGYI, ref. 57, s. 214-214.

⁶² DÁVID, Géza. *Pasák és begeg uralma alatt. Demográfiai és kozigazgatás-történeti tanulmányok*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1997, s. 302-303.

⁶³ MATUNÁK, ref. 6, s. 250.

⁶⁴ TOLLIUS, Jacob, ref. 29, s. 150-151.

⁶⁵ KOČIŠ, ref. 6, s. 33.

rástol počet obyvateľov mesta, odkiaľ novousadlíci prichádzali i aké bolo ich národnostné zloženie.

V roku oslobodenia Nových Zámok sa tu usadilo 28 rodín, nasledujúci rok ich bolo 11, roku 1687 prišlo 7 nových rodín, v nasledujúcich dvoch rokoch to bolo po 15 rodín, roku 1690 11 rodín, roku 1691 18 rodín, roku 1692 sa prisťahovalo 16 rodín, roku 1693 18 rodín, roku 1694 prišlo 14 rodín, roku 1695 20 rodín, roku 1696 až 21 rodín, roku 1697 14 rodín, roku 1698 12 rodín, roku 1699 11 rodín a nakoniec roku 1700 len 2 rodiny. 28 rodín sa prisťahovalo z miest, 9 rodín prišlo z hradov, 1 rodina z ostrova, z mestečiek ich bolo 95, z dedín sa prisťahovalo 85 rodín a 23 rodín prišlo z pevností.⁶⁶ Príchod nových obyvateľov si vyžiadaval aj opravu a výstavbu domov. V roku 1700 bolo už úplne postavených a opravených 158 domov, 11 domov sa ešte stavalo a 75 ich bolo opustených. Ak sa zameriame na sociálne postavenie Novozámčanov, zistíme že tu žili 3 grófi, 3 baróni, 77 zemanov, 31 mešťanov, 61 nezemanov, 2 slobodníci a 60 sedliaci.⁶⁷ Koncom 17. storočia sa počet obyvateľov mesta ustálil na 1200-1500 osôb.⁶⁸

Po osmanskej okupácii a následných kuruckých bojoch Nové Zámky stratili ako pevnosť význam a hradby mesta dali na príkaz Karola III. zbúrať. Z niekdajšej protitureckej pevnosti sa stalo mesto, ktoré postupne rástlo, čo do veľkosti i do počtu obyvateľstva. Osada Ťárhíd splynula s mestom natolko, že dnes jej existenciu pripomína len názov jednej z mestských častí Nových Zámok. Išlo o dlhodobé javy, no napriek tomu v nich možno identifikovať stopy vplyvu osmanského panstva.

Osmanské panstvo v Nových Zámokoch zasiahlo aj do ich národnostného zloženia. Pred dobytím pevnosti tu dominovalo maďarské obyvateľstvo, na druhom mieste boli Nemci a Slováci tvorili skôr menšinu. Podľa Kočiša v tomto období výrazne prevládalo maďarské obyvateľstvo.⁶⁹ Evliya Čelebi sa v prvom rade zmieňuje o Nemcoch a Maďaroch. O Slovákoch poznamenáva: „... slovenský ľud je poddaný Maďarom a Nemcom. Preto majú len také malé kostoly.“⁷⁰

Po dobytí Nových Zámok sa v pevnosti udomácnilo osmanské obyvateľstvo. Pri rekonštrukcii národnostného zloženia posádky treba mať na pamäti, že Osmanská ríša bola mnohonárodnostná. V rámci samotnej ríše bola najpočetnejšia a najvplyvnejšia osmansko-

⁶⁶ HAICZL, ref. 5, s. 245.

⁶⁷ *Tamže*, s. 243-251.

⁶⁸ KOČIŠ, ref. 6, s. 31.

⁶⁹ *Tamže*, s. 31.

⁷⁰ ČELEBI, ref. 20, s. 141.

turecká národnosť.⁷¹ V podmanených európskych oblastiach však bola táto národnosť zastúpená len minimálne, tu dominovalo obyvateľstvo z Balkánu, jeho presné vymedzenie je ale náročné, keďže osmanskí úradníci a vôbec samotní Osmani až do 19. storočia neprikladali otázke národnosti veľkú váhu.⁷² Preto môžeme etnickú príslušnosť osmanských vojakov v Nových Zámkoch určiť len čiastočne pomocou jeho súpisu z roku 1675. Z tohto súpisu dokážeme identifikovať pôvod približne jednej tretiny vojakov. Z nich približne 36 % pochádzalo z Bosny a Hercegoviny. O ďalších približne 33,5 % vojakov vieme len toľko, že boli do Nových Zámkov prevelení z niektorého hradu v Uhorsku. Pomerne početní boli ešte Srbi a ostatné balkánske národnosti. Zastúpenie Turkov, Arabov či Peržanov bolo v osmanskej novozámockej posádke len minimálne.⁷³ Domáce obyvateľstvo sa tak len výnimočne stretlo so skutočným Turkom, vo väčšine prípadov prichádzalo do kontaktu s islamizovanou balkánskou populáciou. Potvrzuje to aj fakt, že z vojakov, ktorých pôvod dokážeme určiť, až 62 % pochádzalo z niektorej časti Balkánu. Okrem vojakov sa v Nových Zámkoch usadilo aj osmanské civilné obyvateľstvo. Tvorili ho prevažne obchodníci z Balkánu a rodiny vojakov.⁷⁴

Po oslobodení pevnosti sa národnostné zloženie jej obyvateľov opätovne zmenilo. Nové Zámky sa postupne začali zaľudňovať. Dokonca sa vrátili niektorí pôvodní maďarskí majitelia domov, ktorí sa po páde pevnosti do osmanských rúk v roku 1663 odsťahovali. Svoje niekdajšie domy predali novým obyvateľom mesta, napríklad až 44 Slovákov, ktorí v roku 1700 žili v meste, kúpilo svoje domy od bývalých maďarských obyvateľov pevnosti.⁷⁵

V charaktere národnostného zloženia nových obyvateľov sa prejavili nasledovné tendencie. Veľmi rýchlo sa tu obnovilo pôvodné a početné maďarské obyvateľstvo. To tvorilo takmer tri pätiny všetkých obyvateľov. Počet nemeckého obyvateľstva, ktoré predstavovali najmä vojaci a remeselníci napriek počiatocnej prevahe výrazne klesol. Slovenské obyvateľstvo sa usadzovalo v pevnosti len pomaly, jeho nárast začal až po povýšení Nových Zámkov na mesto, ale v roku 1700 boli už druhou najväčšou národnostnou skupinou v meste.

⁷¹ V staršej literatúre sa často stretávame s pomenovaním Turek, Turecká ríša či turecká expanzia, tieto označenia však nie sú správne, ide o anachronizmy, ktoré nás vedú k nesprávnemu poznaniu tým, že všetko osmanské prisudzujú Turkom. Turci, v zmysle ako ich vnímame dnes, však ako národnosť tvorili v Osmanskej ríši len jednu z národností, ktorá prevažovala v Anatólii a Rumélii, ale vo vzdialenejších častiach ríše boli skôr v menšine. Tu prevažovali Kurdi, Albánci, Gruzínci, Arabi, Tatári, balkánski Slovania, ale aj Rumuni, Chorváti, Maďari apod. Navyše v tejto dobe Turci sami seba nazývali Osmani a pomenovanie Turek, ako názov národa, zaviedla až prvá ústava Tureckej republiky roku 1924, preto je vhodné pre obdobie 17. storočia uprednostniť označenie Osmani, prípadne osmansko-turecká národnosť. BLASKOVICS, ref. 28, s. 31-83.

⁷² HEGYI, ref. 57, s. 261.

⁷³ HEGYI, ref. 54, s. 1624-1627.

⁷⁴ BLASKOVICS, ref. 28, s. 31.

⁷⁵ HAICZL, ref. 5, s. 247.

V porovnaní s obdobím pevnosti išlo o zmenu, keďže kedysi boli Slováci oproti Nemcom a Maďarom len nepočetnou menšinou. Okrem týchto troch národností, našli v Nových Zámkoch svoje domovy chorvátske, talianske, české, francúzske rodiny a v roku 1685 sa sem vrátila aj jedna turecká rodina. Išlo o niekdajšieho tureckého vojaka, ktorého pokrstili a prijal meno András Török. Rečou čísiel vyzerala národnostná situácia nasledovne: z 238 trvalo usídlených rodín, ktoré mali aj svoje hospodárstva, bolo až 138 rodín maďarských, 58 rodín bolo slovenských, ďalej tu žilo 30 nemeckých rodín, 5 chorvátskych, 2 české, 2 talianske, 2 francúzske a 1 osmanská.⁷⁶

Návrat osmanskej rodiny do Nových Zámkov, navyše podmienený prestupom na kresťanstvo, je vzhľadom na krátke trvanie novozámockého ejaletu raritou. Pre Osmanov malo územie Uhorska a v rámci neho aj Slovensko špecifické postavenie, nikdy sa v ňom nepokúsili o masovú islamizáciu a militarizáciu obyvateľstva tak, ako v prípade Balkánu. Ich väzby na Uhorsko neboli až tak silné, vojaci permanentne menili miesto služby, takže nemali možnosť si ani natrvalo zvyknúť na určité územie a vybudovať si k nemu pevnejšie väzby, napriek tomu po vytlačení Osmanov z Uhorska, mnohé osmanské rodiny zostali naďalej žiť na tomto priestore. Išlo pri tom hlavne o oblasti, ktoré boli dlhodobejšie pod sférou osmanskej moci.⁷⁷

Realitou každodenného života na osmansko – uhorskom pohraničí bolo získavanie otrokov. Osud zajatca vtedy postihol mnohých obyvateľov. Často išlo z osmanskej strany o odvetné akcie namierené proti vzdialenejším dedinám, ktorých obyvatelia odmietali platiť dane. Na tureckej strane existovali špecializované oddiely, ktoré sa venovali odvliekaniu do otroctva, išlo o krymských Tatárov a martalovcov. Zajatci mali pre Osmanov ekonomický význam, keďže ich následne predávali na trhoch. Môžeme pritom rozlíšiť dve skupiny zajatcov. Jedných držali ako väzňov v novozámockej pevnosti, odkiaľ sa mohli dostať na slobodu po zložení výkupného. Výkupné bolo vysoké a odstupňované podľa spoločenského postavenia zajatcov a ich finančnej situácie. Zajatci z radov dedinského a mestského obyvateľstva sa ale nevládali vykúpiť sami. Na výkupné im preto prispievali stoličné vrchnosti a často aj mestské a dedinské predstavenstvá, ktoré na tento účel usporadúvali aj peňažné zbierky. Existovali aj sprostredkovatelia, ktorí sa venovali dohadovaniu podmienok predaja otrokov. Výška výkupného sa pohybovala okolo 100 zlatých za osobu.⁷⁸ Tieto ceny však boli rôzne a ovplyvňovali ich aj ďalšie faktory. Napríklad v čase postupu osmanských

⁷⁶ HAICZL, ref. 5, s. 243-251.

⁷⁷ HEGYI, ref. 57, s. 251-267.

⁷⁸ HORVÁTH, ref. 14, s. 428-429.

vojsk, po dobytí Nových Zámkov, vraj Osmani zajali toľko kresťanov, že ich predávali len za 1 zlatý a 60 denárov.⁷⁹ Za manželku evanjelického farára Samuela Chalupku žiadal jej nový majiteľ 400 toliarov. Za oslobodenie starých chudobných žien zo Svätého Jura, im stačilo po 60-80 toliarov.⁸⁰ Mladú vdovu s tromi deťmi, ktorú zajali v Oslanoch, vymenili za 150 zlatých.⁸¹ Štefana Pilárika zas namiesto požadovaných 200 toliarov predal Tatár novému pánovi len za 80.⁸² Otroci boli držaní v novozámockom väzení aj v čase obliehania pevnosti cisárskymi vojskami v roku 1685. Oslobodili len 40 šľachtivcov, ostatní zomreli od hladu a počas bojov, keďže boli nútení bojovať v prvých líniiach.⁸³

Druhú skupinu zajatcov určili Osmani na predaj v táboroch alebo na trhoch na otrocké práce do vnútrozemia Osmanskej ríše. Takýto osud postihol aj vojakov zajatých pri parkanskej bitke.⁸⁴

Ale aj na uhorskej strane existoval obchod so zajatcami, ktorému sa venovali najmä hajdúsi. Obchod s Osmanmi sa líšil v tom, že oni mali záujem o výkup alebo výmenu len významných vojenských hodnostárov. Často sa prepustenia zajatcov dožadovali vyhrážkami.⁸⁵ Uhorská strana sa ale oproti nim usilovala aj v prípade významnejších Osmanov dosiahnuť ich výmenu za kresťanských zajatcov. Po oslobodení Nových Zámkov sa počet osmanských zajatcov v uhorských rukách výrazne zvýšil. 400 osmanských detí a žien a 200 mužov ušetrili vojaci pri dobýjaní pevnosti. Turecké ženy potom predávali cisárskym dôstojníkom podľa krásy za 100 zlatých alebo 100 ríšskych toliarov.⁸⁶ To, že počet osmanských zajatcov bol vysoký aj dva roky po ich vyhnaní z krajiny dokazujú aj slová Jakuba Tollia. Ten spomína, že v Komárne boli vo väznici ešte stále vznešení i prostí osmanskí zajatci a čakali na vykúpenie.⁸⁷ Mnohí z nich opakovane písali listy svojim blízkym a dúfali, že za nich zaplatia, aby sa mohli vrátiť do svojej vlasti.⁸⁸

Ďalšou skupinou obyvateľstva, ktorej sa osmanská prítomnosť výrazne dotkla, boli ženy. O živote žien v čase osmanského panstva veľa nevieme. Ženy a ich osudy zostali na okraji záujmu. Väčšina zmienok o ženách je spätá s opisom osmanského a tatárskeho plienenia:

⁷⁹ HAICZL, ref. 5, s. 193.

⁸⁰ HORVÁTH, ref. 14, s. 428.

⁸¹ MATUNÁK, ref. 6, s. 261.

⁸² PILÁRIK, Štefan. *Výber z diela*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 228-229.

⁸³ MATUNÁK, ref. 6, s. 284.

⁸⁴ SZILÁGYI, ref. 6, s. 326.

⁸⁵ HORVÁTH, ref. 14, s. 429.

⁸⁶ MATUNÁK, ref. 6, s. 255.

⁸⁷ TOLLIIUS, ref. 29, s. 147.

⁸⁸ FEKETE, Lajos. *A hódoltság török levéltári forrásai nyomabán*. Budapest : MTA, 1993, s. 302.

„Čoskoro sa začalo ohavné neslýchané prznenie a znásilňovanie žien a panien... A čím viac tieto odporovali a zdráhali sa, tým horšie s nimi zaobchádzali. Použili aj také násilie, že niektoré vyzerali ráno tak, ako keby ich trýznili a najstrašnejšie mučili... niektoré boli nájdené celkom mŕtve.“⁸⁹

Osmanská nadvláda priniesla domácim ženám ťažké chvíle, stávali sa obeťami plienenia, alebo boli unášané a predávané ako otrokyne. Mnohí vojaci sa s miestnymi dievčatami oženili. Dochované sú najmä doklady nedobrovoľných manželstiev, keďže tieto dievčatá boli často unášané, alebo sa kupovali na trhoch.⁹⁰ Takéto prípady získavania žien bohato dokumentuje aj naša ľudová tvorba. O to zaujímavejšie preto vyznieva zmienka o dobrovoľných manželstvách, keď miestni obyvatelia dávali svoje dcéry za manželky Osmanom.⁹¹ Išlo o jeden zo spôsobov, ako si domáce obyvateľstvo mohlo zabezpečiť lepšie postavenie na okupovanom území. Po uzavretí manželstva sa žena automaticky stala moslimkou, išlo pritom o formálny akt, ktorý však neznamenal okamžitú zmenu myslenia a vyznania.⁹²

Osmanskí vojaci nemali za manželky len domáce dievčatá, niektorí si do pevnosti priviedli svoje ženy a deti z domova. Tieto ženy pochádzali väčšinou z Balkánu, ale aj z ostatných častí ríše.⁹³ Ide o zaujímavé skutočnosti, lebo aj keď rodina zohrávala v moslimskom svete dôležitú úlohu, existovali isté prekážky, ktoré vojakom bránili oženiť sa.⁹⁴ Môžeme však predpokladať, že novozámockí Osmani boli ženatí, ich manželky žili s nimi v pevnosti a mali aj deti. Potvrďuje to zmienka o 400 ženách a deťoch zajatých cisárskym vojskom po oslobodení pevnosti, ako aj informácia o zavraždení jedného novozámockého pašu, jeho ženy a všetkých dcér.⁹⁵

O životných podmienkach osmanských manželiek nevieme takmer nič, napriek všeobecne známemu menejcennému postaveniu ženy v moslimskom svete, nemožno toto pravidlo celkom jednoznačne aplikovať na špecifické podmienky Osmanov žijúcich ďaleko od vlasti v pohraničných hradoch a vo vojnových časoch. Aj predstava o mnohoženstve je

⁸⁹ PILÁRIK, ref. 82, s. 292.

⁹⁰ BLASKOVICS, ref. 28, s. 31.

⁹¹ HORVÁTH – KOPČAN, ref. 9, s. 171.

⁹² HEGYI, Klára – ZIMÁNYI, Vera : *Az Oszmán birodalom Európában*. Budapest : Corvina, 1986, s. 151-152.

⁹³ KÁLMÁN, ref. 50, s. 14.

⁹⁴ Niektoré oddiely osmanského vojska, najmä janičiari, sa vôbec neženili. NAGY, ref. 21, s. 23. Okrem janičiarov sa do manželstva nehrnuli ani príslušníci jazdy. Niektorí vojaci sa neženili, lebo svoju kariéru vojaka brali len ako krátkodobé riešenie. Zakladanie rodiny sťažovali aj permanentné boje a presuny vojakov v rámci jednotlivých pevností. HEGYI, ref. 57, s. 219-223.

⁹⁵ MATUNÁK, ref. 6, s. 253-284.

v tomto priestore dosť mylná, lebo len málokto Osman si pri svojej finančnej situácii mohol dovoliť živiť viac žien.⁹⁶

Otázku manželstva neobchádzalo ani novozámocké kánunnáme, ktoré určovalo výšku dane za nevestu. Tá závisela od majetku nevesty a jej náboženskej príslušnosti, líšila sa aj podľa toho, či išlo o slobodné dievča alebo o vdovu.⁹⁷ Výška dane sa pohybovala od 10 do 60 akče, pričom najvyššia suma sa pýtala za moslimské dievčatá. Daň za nevestu platili rodičia, prípadne ženích sipáhimu danej dediny. Súčasťou dane za nevesty bola aj daň za sudy vína, ktoré sa pri svadobnej hostine vypilo.⁹⁸

Problematika životných podmienok v Nových Zámkoch v čase ich osmanskej nadvlády poskytuje množstvo otázok, ktoré sa nám v tomto príspevku nepodarilo zodpovedať. Osobitný priestor by si zaslúžil dôkladný výskum vzťahov osmanského a domáceho obyvateľstva, ich vzájomná percepcia a výskum rôznych podôb spolužitia oboch skupín. Rovnako nemožno zabudnúť ani na otázku kultúrneho dopadu osmanskej prítomnosti na miestne obyvateľstvo (prienik osmanskej lexiky do miestneho nárečia, odraz v ľudovej literatúre a remeslách) s dôrazom na špecifickosť a relatívne krátke trvanie osmanskej nadvlády v Nových Zámkoch.

⁹⁶ HEGYI – ZIMÁNYI, ref. 92, s. 152.

⁹⁷ BLAŠKOVIČ, Jozef. *Nové Zámky pod osmansko-tureckou nadvládou (1663-1685)*. 3. časť In *Castrum Novum*, 5, 1991, s. 25.

⁹⁸ KABRDA, ref. 16, s. 208-209. Z defteru novozámockého ejáletu sa dozvedáme, že v priebehu prvého roka jeho existencie bolo len v pevnosti vyzbieraných na dani za nevesty 3000 akče. Najvyšší poplatok sa vyzbieral v náhiji Barš, 9 950 akče, najmenej v Nitre, 220 akče. V náhijách Žabokrek a Šelle nie sú zaznamenané nijaké poplatky za nevesty. BLAŠKOVIČ, ref. 48, s. 38.

The Social Conditions in Nové Zámky in the Time of the Ottoman Occupation (1663-1685)

The article focuses on selected spheres of influence of the Ottoman attendance on life in Nové Zámky in the time of existence of the *eyalet* of Nové Zámky. It also deals with short-time and long-time consequences of this fact. Firstly, the study reconstructs the architectonic rebuilding of Nové Zámky, which modified the appearance of the city according to the requirements of administration, trade and cultural centre. Consequently, it takes interest in the transformations of the amount of population of Nové Zámky and the impact on national structure in the period before, during and directly after the Ottoman domination. Finally, it pursues the condition of the life of slaves and women during the existence of the *eyalet* of Nové Zámky.

Keywords: Ottoman occupation, fortress Nové Zámky, population, living conditions, architectural rebuilding, nationality, slaves

La situation sociale à Nové Zámky pendant l'occupation ottomane (1663-1685)

L'article s'occupe des points choisis de l'influence ottomane sur les conditions de vie à Nové Zámky pendant la durée d'eyalet de Nové Zámky (1663-1685) en notant les effets de courte et en même temps de longue durée. D'abord, on reconstitue la reconstruction architectonique de cette forteresse fait par les Ottomans, qui l'a adaptée aux besoins du centre administratif, commercial et culturel. Ensuite, on s'intéresse à l'influence de la présence ottomane sur la population de Nové Zámky. On se concentre sur les changements de la grandeur, de l'état et de la nationalité de population suscités par la domination ottomane. Finalement, on s'occupe des conditions de vie des esclaves et des femmes pendant la durée d'eyalet de Nové Zámky.

Mots clés: l'occupation ottomane, la forteresse Nové Zámky, la population, les conditions de vie, la reconstruction architectonique, la nationalité de population, les esclaves

http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=historia_nova

MARKUSKOVÁ, Helena. *Životné pomery v Nových Zámkoch v čase osmanskej nadvlády (1663 – 1685)*. In *Historické štúdie k jubileu Romana Holeca*. Historia nova [online], 2010, roč. 1, č. 1, Bratislava : Stimul, 2010, s. 22-39. Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoI-2010-1.pdf>